

Hanefi Mezhebi Fıkıh Usûlü Eserlerinde Hadis/Sünnet Anlayışı -Alâeddin es-Semerkandî (ö. 538/1144)'nin *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l- 'Ukûl Adlı Eseri Bağlamında-*

Mehmet Sait UZUNDAĞ*

Özet

İslam Dini ile ilgili ilimler içinde önemli bir yer tutan Fıkıh Usûlü, İslam Dininin ana kaynakları olan Kur'an ve Hadis/Sünnet'in doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması için de önemli bir görev ifa etmektedir. Bu bağlamda ilk dönemlerden itibaren usûl ve fıkıh ilmiyle uğraşan Hanefi âlimler, Hadis/Sünnetle ilgili temel meseleleri ele alan müstakil eserler kaleme almamış olsalar da hem hadisleri anlama ve yorumlamaya yönelik önemli çalışmalar yapmışlar hem de hadisle ilgili meselelere yoğun bir şekilde katılmışlardır. Özellikle fıkıh usûlü tarzında yazdıkları eserlerde "ahbar" ve "sünnet" adlarıyla müstakil başlıklar altında hadis ve sünnete yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Usûl alimleri, ilgili konular hakkında açıklamalar yaparken hem kendi mezhebine mensup bazı alimlerin görüşlerini hem de diğer mezheplerin ilgili konular hakkındaki görüşlerini tenkit etmekte fakat daha çok kendi mezheplerinin görüşlerini yansıtmaktadırlar. Biz de bu makalemizde Karahanlılar devri Hanefi mezhebinin, özellikle mezhep içinde klasik Hanefi usûl ve furû geleneğinden farklı görüş ve yaklaşımlara sahip olan, Mâverâünnehir Semerkant okulunun en büyük otoritelerinden biri kabul edilen Semerkandî'nin, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-'Ukûl* adlı eserindeki bazı Hadis/Sünnet meselelerine yaklaşımını irdeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Hanefi, ahbar, Hadis/Sünnet

Hadith/Sunnah understanding in the Works of Hanafi School on Usul al-Fiqh in the Context of Alâ al-Din al-Samarkandi (d. 538/1144)' Work titled '*Mizân al-Usûl fi Natâij al-'Ukûl*'

Abstract

The Fiqh method, which holds an important place in the Islamic sciences, also plays an important role in understanding and interpreting the Qur'an and the hadith / sunnah which are the main sources of the Islamic religion correctly. In this context, although the Hanafi scholars, dealing with the methodology and the fiqh since the earliest periods did not write up any self-contained works which discuss the basic issues related to hadith / sunnah, they have made significant studies for understanding and interpreting hadiths as well as have participated intensively in the issues related to hadith. Particularly in the works, written in the style of Usûl al-Fiqh, they have made explanations in terms of hadith and sunnah under the titles of "akhbar" and "sunnah". Methodologist scholars criticise not only the views of some scholars of their own schools but also the opinions of other schools about the relevant issues when making explanations about the related issues but they reflect rather the views of their own schools. In this paper, we examine the approach of al-Samarkandi who is accepted as one of the greatest authorities of Hanafi School and especially of the Maveraunnehir Samarkand Sub-school which possesses different views and approaches from the classical Hanafi usûl and furu tradition, and as one of the scholars who enables the emergence of an usûl conception that is capable of being named the Maturidi usûl tradition, to some hadith/sunnah issues in his work titled *Mizân al-Usûl fi Natâic al-'Ukûl*.

Key Words: Usûl al-Fiqh, Hanefi, Akhbar, Hadith/Sunnah

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü., İlahiyat Fakültesi, Tefsir A. B. D.
sait_uzundag@hotmail.com

Giriş

Hadis/Sünnet, nerdeyse bütün İslam alimlerinin istifade ettiği temel kaynaklardır. İslami ilimlerin bütün dallarında kaleme alınan eserlerin neredeyse tamamında, konuların izahı veya ileri sürülen görüşlerin desteklenmesi esnasında Kur'an ayetlerinin yanında, hadis rivayetlerine de müracaat edilmiştir. Başka bir deyişle hadis rivayetleri bütün İslami ilimlerin ortak kullanımına açık bir alanı oluşturmuştur. Özellikle hadis konusunun epistemolojik açıdan hem fıkıh usûlü hem de hadis usûlü literatüründe incelendiği görülmektedir. Bu yönüyle hadisler hem muhaddisler hem de fakihler açısından önem arz etmektedir. Fıkıh ve hadis usûlcüleri haberleri kendi metodolojileri bağlamında ele almış ve konuyu değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Diğer mezheplerde olduğu gibi Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin görüş ve fetvaları ışığında teşekkül eden Hanefî mezhebinde de Hz. Peygamberin peygamberlik görevi gereği söylemiş olduğu sözleri, yapmış olduğu fiil ve onayların ortak adı olan sünneti en iyi şekilde tespit etme, anlama ve yorumlama yönünde kayda değer çabalar sarf edilmiş, bu bağlamda bazı metodlar geliştirilmiştir. Özellikle usûlü'l-fıkh tarzında yazdıkları eserlerde Hadis/Sünnetin anlaşılmasına yönelik ciddi açıklamalarda bulunmuşlardır. Bazı araştırmacılar usûl-i fıkhın eksik ve zaafıyla beraber Kur'an ve Hadisler/nassları anlama ve yorumlama konusunda bir yöntem olabileceği ve onun nihai amacının, nasslarda mevcut olmayan yorum ve çözümler ortaya koymayı amaçlayan bir disiplin olduğunu ifade etmişlerdir.¹ Usûl alimi usûlünü yazarken Sünnet/Ahbar adlı bir başlık altına Hadis/Sünnet ile ilgili konular hakkında bilgiler vermektedir. Mâturidî geleneğe mensup Semerikandı kelamcı ve Hanefî usûlcülerden² biri olarak bilinen Hanefî

1 Bk. M. Hayri Kırbaoğlu, *İslami İlimlerde Metod Sorunu*, (Ankara: Otto Yay., 2015), 110.

2 Genel olarak Hanefîlik, Irak dönemi boyunca Mu'tezile ile yakın ilişki içinde bulunmuştur. Kerhî, Cessâs, Saymerî gibi Iraklı Hanefî alimler Mu'tezilî eğilimler taşıdığı iddiası yaygınlık kazanmış olsa da, V. (XI.) asrda Mu'tezile'nin artık sapkın bir fırka iddiasıyla dışlanması ve Ehl-i hadis ile Eş'arîliğin güçlenerek ağırlıklı bir kısmını teşkil ettikleri Ehl-i sünnet'in temel ilkelerinin tesbit edilmesiyle birlikte Hanefîler de kelâm sahasında kimliklerini belirleme ve Mu'tezile ile ilişkilerini kesme ihtiyacı duymuştur. Bu aşamada, fıkıh ve fıkıh usûlü ile kelâm arasında güçlü bir bağ bulunduğu ve usûl eserinin müellifinin itikaddaki temel yaklaşımlarına uygun olması gereğine dikkat çekip Hanefî-Mâturidîliğe dayalı bir fıkıh usûlü inşa etmeyi hedefleyen Alâeddin es-Semerikandı'nın özel bir yer işgal ettiği görülür. A. Cüneyd Köksal, Dömez, İbrahim Kâfi, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 204. Ahmet Uğur, "Mâturidî Zamanında İslam Âlemine Kısa Bir Bakış", *Ebû Mansur Semerikandı Mâturidî*, Erciyes Üniv. Gevher Nesibe Ens., Kayseri 1986, 4.

Alâeddin es-Semerkandî (v. 538/1144), “Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl”³ adlı eserinde “Sünnet” adlı başlık altında sünneti kavli, fiili ve sükut açısından üçlü taksime tabi tutmuş ve kavli sünnet başlığı altında da “ahbar”a yer vermiştir. Bu bölümde haberler ve çeşitleri, mütevatir, meşhur, haber-i vâhid hakkında bilgi vererek diğer bazı mezhep ve alimlerin de ilgili konular hakkındaki değerlendirmelerini nakletmiştir. Bu makalede Semerkandî'nin bu meseleler hakkındaki bazı görüşleri diğer Hanefî usûlcülerin görüşleri ile kıyaslanarak ortaya konulacak ve öncesinde de hayatı hakkında bilgi verilecektir.

1. Hayatı

Hayatına dair fazla bilgi olmamakla beraber⁴ nerede ve ne zaman doğmuş olduğu konusu da tam olarak net değildir. Künyesinin Semerkandî olması ve ilmî tahsili dâhil, hayatının büyük bir kısmını Semerkant'ta geçirmiş olduğuna işaret eden kaynakların varlığı, onun Semerkant'ta doğmuş olma ihtimalini destekleyen verilerdir.⁵ Bir eserinde, ilmi faaliyetlerini büyük ölçüde Semerkant'ta sürdüren Hanefî usûlcüsü Ebü'l-'Usr Fahrul-İslam el-Pezdevî'den (v.482/1089) “hocam” diye söz etmekte, biyografik kaynaklarında onun Hanefî âlimi Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ile (v. 493/1100) Mâtüridî kelâmcısı Ebü'l-Muin en-Nesefî'nin (v. 508/1114) öğrencisi olduğu kaydedilmektedir. Fakat bu iki âlimin daha çok Buhârâ'da ders verdiği debilinmektedir. W. Madelung, bu bilgilerden hareketle doğumunun 465'ten (1073) daha geç bir tarihte olamayacağı ve bir süre Semerkant'ta kaldıktan sonra Buhârâ'ya gidip tahsilini bu iki âlimin yanında tamamladığı sonucuna varmıştır.⁶ Alâeddin es-Semerkandî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamış olmasına karşın, elde var olan kaynakların neredeyse tümünde vefat tarihi ile ilgili bilgi verilmiştir. Fakat bu bilgiler de farklılık içermektedir. Müellifin ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda 538/1144⁷, 539/1144/1145⁸, 540/1146⁹ tarihleri yer almaktadır. Diğer taraftan Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa bölümü demirbaş no: 198 numarada kayıtlı bulunan *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eseri üzerinde vefat tarihi 575 olarak kaydedilmiştir.¹⁰ Konu ile ilgili ilk kaynakların çoğunluğunda 539 tarihi yer almaktadır. Semerkandî'nin çağdaşı olan Sem'ânî'nin onun ölüm tarihi olarak yine aynı rakamı zikretmiş olması, 539 tarihinin Semerkandî'nin vefat tarihi olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca 539 dışında ifade edilmiş olan 538, 540, 552, 553 ve 575 tarihlerinin ilk kaynaklardan ziyade daha sonraki kaynaklarda geçiyor olması da bu tarihlere itibar etmeye engel teşkil eden bir nitelik arz etmektedir.¹¹

Semerkandî'nin nerede doğmuş olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmamakla beraber

Watt, W. Montgomery, *İslam Felsefesi ve Kelâmı*, Çev: Süleyman Ateş, (İstanbul: Pınar Yay., 2004), 167.

- 3 Semerkandî, Alâeddin Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber, (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1984).
- 4 Hacı Mehmet Günay, “Semerkandî, Alâeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 2009), 470.
- 5 Havva Altuntaş, “Alâeddin es-Semerkandî ve Tuhfetü'l-Fukahâ Adlı Eserinde Mezhep İçi Tercihler”, (Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, 2008), 7.
- 6 Günay, “Semerkandî Alâeddin”, 470'ten naklen Madelung, Wilferd, “Alâ' Al-Dîn Samarqandî”, London, 1984, *Elr*, I, 782.
- 7 Ahmet Özel, *Hanefî Fıkah Alimleri*, 2. Bs., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 47.
- 8 Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957), VII, 228; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. Ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' Al-Nahr İslam Hukukçuları*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976), 96.
- 9 Zirikli, Hayreddin, *el-'Alâm: Kâmusu Terâcimi li-Eşheri'r-Rical Ve'n-Nisâ*, I-V, (Beyrut: 1997), V, 317
- 10 Salih Özbek, “Semerkandî ve Mizânü'l-Usûl'deki Metodu”, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi 2006), 74.
- 11 Müellifin vefat tarihi ile ilgili geniş malumat için bk. Havva Altuntaş, *Alâeddin es-Semerkandî ve Tuhfetü'l-Fukahâ Adlı Eserinde Mezhep İçi Tercihler*, 8-9.

hayatını nerede sürdürdüğü ile ilgili olarak kaynaklarda bazı bilgiler yer almaktadır. Biyografik kaynaklara göre Alâeddin es-Semerkindî, Fahrüslâm el- Pezdevî'nin vefat etmesinin ardından onun kardeşi olan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (v.493/1100) ile Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (v. 508/1114) tedrisatından geçmiştir.¹²

Kaynaklarda farklı vefat tarihlerinin verilmiş olmasının nedeni aynı isim ve künyede birden fazla kişinin var olması olabilir. Böyle olunca da Semerkindî'in vefatı ile ilgili farklı farklı rakamlar karışıklığa sebep olmaktadır. Karışıklığın bir diğer sebebi de, aynı adlı eserlerin farklı müelliflere isnat edilmiş olmasından kaynaklanmış olabilir.¹³

Hanefî mezhebinin bu iki büyük otorite ismi, Semerkindî'nin memleketi olan Semerkant'ta bir süre kalmış olmalarına rağmen, hayatlarının büyük bir kısmını Buhârâda geçirmiş ve ilmî çalışmalarına orada devam etmişlerdir. Pezdevî ile Nesefî'nin hayatlarının büyük bir kısmını Buhârâda geçirmiş olmaları sebebiyle onların talebesi olan Semerkindî'nin de Buhârâ'ya gitmiş ve orada kalmış olma ihtimali yüksek gözükmektedir.¹⁴ Semerkindî ile aynı yüzyılda yaşamış olan Sem'ânî'nin onun Cemâzîyel-evvelin ilk gününde 539'da Buhârâda öldüğüne dair ¹⁵verdiği bilgi de onun Buhâra şehri ile olan ilişkisini kanıtlamaktadır. Madelung ayrıca onun Anadolu'da da bir süre kalmış ve Konya'ya gelmiş olabileceği ihtimalinden söz etmektedir.¹⁶ Yine Zirikli eserinde onun bir süre Halep'te yaşamış olduğuna dair bir bilgi kaydetmektedir.¹⁷

2. Semerkindî'nin Bazı Sünnet/Hadis Meselelerine Yaklaşımı

Semerkindî eserinde "Sünnet" adlı başlık altında sünneti kavli, fiili ve takrîrî açısından üçlü taksime tabi tuttukten sonra kavli sünnet başlığı altında da "ahbar" adlı bir başlık açar ve bu kısımda haberler ve çeşitleri, mütevatir, meşhur, haberi vâhid hakkında bilgi vererek diğer bazı mezhep ve alimlerin de ilgili konular hakkındaki değerlendirmelerini nakleder. Bu çalışmada onun bu açıklama ve görüşleri esas alınarak Hanefîlerin hadis anlayışına ne kadar yansıtıldığını göstermek için diğer Hanefî alimlerin görüşleri ile birlikte zikredilecektir.

2.1. Sünnet ve Haber Anlayışı

Sünneti kavli, fiili ve sükûti olmak üzere üç kısma ayıran Semerkindî, daha sonra bunların çeşitlerini alt başlıklar altında incelemektedir. Resulullah'ın (s.a.v) kavli sünnetinin bize haber vasıtasıyla ulaştığını belirten müellif, "haber" in sözlük anlamını

açıklayarak, onun "Haber verilen bilgiyle ilgili olarak özel bir siganın, özel bir kelâmın ismi olduğunu" söylemektedir. Daha sonra haberle ilgili "Doğruluğu ve yanlışlığı kendisinde bulduran söz", "Doğru veya yalan ihtimali olan söz" şeklinde olan Mu'tezile'nin de benimsediği bazı tanımları veren Semerkindî, tanımlarda Allah'ın, Resulünün (s.a.v)

12 Leknevi, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye; et-Ta'likatü's-Seniyye Ale'l-Fevâidi'l-Behiyye*, Tsh. veTlk. Muhammed Bedreddin Ebü Firas En-Nâsani, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324), 158.

13 Azar Abbasov, *Alâeddin es-Semerkindî ve Mizânü'l-Usûl'ünde Mu'tezile Görüşlerini Usûl Açısından Değerlendirmesi*, MÜSBE (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 23.

14 Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî Alâeddin", *DİA*, XXXVI, 470'ten naklen Madelung, "Alâ' Al-Din Samarqandî", *EI*, I, 782.

15 Kureşi, Ebü Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudriyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, I-V, thk. Abdül Fettah Muhammed el-Hulv, 2. bs., (Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1993/1413), III, 77.

16 Günay, "Semerkandî Alâeddin", 470'ten naklen Madelung, "Alâ' Al-Din Samarqandî", *EI*, I, 782-783.

17 Zirikli, *el-A'lâm*, V, 317.

ve ümmetin haberinde yalan ihtimali ya da yalan bulunmayacağı gibi nedenden bu tanımların fasid olduğunu belirterek, haberin “teklif anlamı taşımayan kelâm” şeklindeki tanımının daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre kelâmın tamamı, ta'rif (haber verme) ve tekliftir. Emir ve nehiyleri teklif kapsamında değerlendiren müellif, haberi, istihbar, çağrı kapsamında değerlendirmiştir. Ona göre, bütün bunlarda haberanlamı vardır.¹⁸ O daha sonra haberin çeşitlerini mütevatir, meşhur, haber-i vâhid olmak üzere üç başlıkta incelemiştir.

2.0.1. Haber Çeşitleri Hakkındaki Görüşleri

Semerkindî, burada mütevatir, meşhur ve haber-i vâhid hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

a) Mütevatir: Mütevatir, sözlükte “bitişik olmak, tetâbu etmek, birbirinin peşisıra gelmek”manâsında kullanılan “tevâtür”ün ism-i fâilidir. Sözlük anlamıyla da bağlantılı olarak mütevatir, “yalan üzerinde ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendisi gibi bir kalabalıktan rivayet ettiği haberdir”¹⁹.

Semerkindî şöyle devam etmektedir: “Mütevatir, inkıta şüphesi taşıması kat'î ve yakînî olarak bilinen Resulullah'tan bize muttasıl şekilde gelen haberdir. Bir haberin mütevatir sayılması için, bazı şartları taşıması zaruri görülmüştür. Genel olarak a) Haberi nakleden çoğunluğun herhangi bir şekilde yalan üzerinde ittifak etmelerinin imkânsız olması ve bu haberin ilk dönemden itibaren kesintisiz olarak her devirde nakledilmesi. b) Mütevatir haberin aklın imkânsız gördüğü bir bilgiyi ihtiva etmemesi, yani duyularla algılanan bir işle ilgili olması gerekir.²⁰ Fukahâ ve mütekelimünun tamamı mütevatirin karîne olmaksızın kesin bilgi ifade edeceğini söylemişlerdir. Genel olarak Mu'tezile de bu kanaattedir. Ancak Mu'tezile'den olan Nazzâm buna karşı çıkarak, mütevatir haberin bir karîne olmaksızın verdiği bilginin kesinlik arzetmediğini söylemiştir. Nazzâm'a göre mütevatirin bilgi ifade edebilmesi için bir karîne, yani başka bir delil tarafından desteklenmesi şarttır. O, karîne olduğu takdirde haber-i vâhidin de bilgi ifade edeceğini söylemiştir.²¹ Ona göre mütevatir haberi nakleden topluluk fertlerden oluşmaktadır, tek başına yalan söyleme ihtimali olan kimseler, topluluk olduktan sonra da yalan söyleyebilir. Cemaat olmaları, onların yalan söyleme özelliğini ortadan kaldırmaz. Meselâ Yahudi ve Hristiyanlar Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yönünde bazı iddialar ileri sürerek, yalan bir haber üzerinde birleşmişlerdir.²² Aklî delil ile ilgili olarak ise şöyle demektedir: “Mütevatir haber her ne kadar birçok kişinin rivayetinden oluşmuşsa da, bunları ayrı ayrı düşündüğümüzde her biri haber-i vâhiddir. Böyle olunca, bu haber-i vâhid tek başına zan (ihtimal) ifade etmekte yani, bilgi gerektirmemektedir.”²³ Mütevatir haberin kesin bilgi ifade edeceğini söyleyen içlerinde Mu'tezileâlimlerin de bulunduğu cumhur, Nazzâm'ın bu iddiasına karşı çıkarak, bu görüşlerin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Semerkindî de, Nazzâm'a karşı

18 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 419-421.

19 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 422-423; Talat Koçyiğit, , *Hadis Usûlü*, 3. bs., (Ankara: 1987), 15-16; Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: TDV Yay., 2001), 347.

20 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 423; Yavuz, “Haber”, 347; Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, (Ankara: Kitabiyat, 2004), 116-120.

21 Nazzâm, haber-i vâhidin karîneyle bilgi ifade edeceğini şöyle bir örnekle açıklamıştır: Bir kimsenin evinde öldüğü haberi bir kişi tarafından verildiği zaman, eğer o evin önüne kalabalık toplanmış, evden ağlama sesleri geliyor ve cenaze hazırlıkları yapılıyorsa, bu kişinin verdiği ölüm haberinin bu karînelerle kesin bilgi ifade ettiğine hükmedebiliriz. Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 423.

22 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 423-424; Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 118; Yavuz, “Haber”, 348.

23 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 424.

katıldığı genelin görüşlerini delilleri ile sıralamakta ve onun bu iddiasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Semerkandî şöyle devam etmektedir: “Meselâ biz Bağdat, Mekke gibi uzak beldelerin veya tarihte yaşamış Harun Reşid ve diğer başka şahısların varlığını, onları görmeden tevâtür yoluyla bilmekteyiz. Bir kimse bunlar konusunda kendisini şüpheye düşürmek istese de bunlar hakkında bilgisi kesin olduğundan şüpheye düşmez. Yine çocukların anne ve babaları hakkındaki bilgileri de, tevâtürle sabit olan kesin bilgi kabilindedir.”²⁴ Daha sonra Semerkandî, akli bir delil ileri sürerek konuyu tartışır ve tevâtürle oluşan bilginin zaruri olarak doğru olacağı sonucuna varır.²⁵ Nazzâm'ın Yahudilerin Hz. İsa'nın öldürülmesi ve çarımha gerilmesi meselesiyle ilgili deliline karşı Semerkandî, şöyle demektedir: “Yahudilerin Hz. İsa'nın öldürüldüğü ve çarımha gerildiği yönündeki haberleri, tevâtürün tanımına zahiren girsede bu onların zâhiri olarak hislerine dayanarak vuku bulmuştur. Bizim bu konudaki görüşümüz ise, katı bir delile dayanmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c) “...onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi”²⁶ buyurmaktadır.²⁷

b) Meşhur: Meşhur haber, aslı âhâd olup sahâbeden sonraki iki nesilde²⁸ yalan üzere ittifak etmeleri düşünülmemeyen topluluklar tarafından nakledilen haberdır.²⁹ Meşhur haber için şöyle de denilmiştir: “Ulemânın yaygın kabulüne mazhar olmuş haberdır.”³⁰

Semerkindî'ye göre burada senedin başında ravilerin çokolması şart değildir. Meşhurun hükmü konusunda ise alimlerin ihtilaf ettiğini dile getirmiştir.³¹ Ona göre bazı alimler, meşhur haberin ilmü't-tuma'nine³² ifade ettiğini³³ yakın ilim ifade etmediğini dile getirmektedir. Ona göre Debusî'nin tercihi bu yöndedir. Çoğunluğu ise katı bir şekilde ilim ifade ettiğini söylediklerini nakleder.³⁴ İlk grup alimin görüşü şu yöndedir. Onlara göre Kur'an'ın meşhur haberle neshi caiz değildir. Ancak meşhur haber katı bir bilgi gerektiriyorsa mütevatir haberde olduğu gibi caiz olur. Ona göre meşhur haberi inkar eden kafir olmaz. Ancak

24 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 424-425.

25 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 425-426.

26 Nisa, 4/157.

27 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 426-427.

28 Haberin ikinci ve üçüncü nesilde yaygın kabul görmesi ilk tabakadaki âhâd haber özelliğinden kaynaklanan zaafi kaldırmakta veya en aza indirmektedir. Molla Hüsrev'in ifadesiyle meşhur haber, ilk nesilde haber-i vâhid olduğu için görünüşte muttasıl olmama şüphesi taşıya bile ulemânın ikinci ve üçüncü nesillerde o haberi alıp kullanmış olması onun özü itibarıyla Hz. Peygamber'e ulaşmama şüphesini kaldırmaktadır. Bu yaklaşımda genelde ümmete, özde fakihlere atfedilen güven ve değer habere yansıtılmış olmaktadır. Hanefî usûlcülerinin, ikinci ve üçüncü nesil ulemâsının bir haberle amel etmiş olmasını onu doğruluğa yaklaştıran, bir haberle amel edilmemiş olmasını da o haberi yalana yaklaştıran bir unsur olarak değerlendirmeleri ikinci ve üçüncü nesle duyulan itimadın sonucudur. mütevatir haberin râvilerinde aranmayan islâm, adâlet gibi bazı şartların meşhur haberin râvilerinde aranmış olması da bir bakıma bu noktaya irtibatlı görülebilir. Her ne kadar meşhur haberin tanımında onun ikinci ve üçüncü nesilde, yani tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde yaygınlık kazanmış olmasına vurgu yapılması iki tabakayı değer açısından eşitlemekteyse de bazı usûlcülerin meşhur haberi tanımlarken sadece ikinci nesle vurgu yapması ikinci neslin daha özel bir öneme sahip olduğuna veya haberin meşhur sayılması için ikinci neslin yaygın kabulünün yeterli sayılabileceğine bir ima olarak değerlendirilebilir. H. Yunus Apaydın, “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 369.

29 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 428.

30 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 428.

31 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 429.

32 İlk olarak İsa b. Ebân tarafından ortaya atılan ve Hanefî terminolojisinde meşhur haberin bilgi değerini göstermek üzere yaygın biçimde kullanılan ilmü't-tuma'nine kavramı zanla bilme arasında bir ara kategoriyi temsil eder. Ruhâvî'ye göre ilmü't-tuma'nine yakınin bilgisi değil yakınin zannıdır. Apaydın, “Meşhur”, 370.

33 Debusî ve Serahsî'ye göre meşhur haber başlangıcındaki kusurdan dolayı ilm-i yakın değil, ilm-i tûma'nine ifade eder. Debusî, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn, (Beyrut: 2001), 212; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, (Kahire: 1954) I, 292.

34 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 429.

meşhur haber kati bir bilgi gerektiriyorsa o zaman kafir olur.³⁵ Semerkandî, kendi şeyhlerinden İsa b. Ebân'ın³⁶ (v. 221/836) meşhur haberi inkar edenlerin dalalette olduklarını ama kafir olmadıkları³⁷ fikrinde olduğunu ifade etmektedir.

Semerkandî'ye göre, göre meşhur ve mütevatir haberi inkar eden gruplar arasında şöyle bir fark vardır. "Mütevâtiri inkar etmek peygamberimizi inkar etmektir. Çünkü bu tür rivayeti başından sonuna kadar belli sayıda ravi peygamberimizden duymuş gibi nakletmiş olup bunu inkar peygamberi inkardır. Ancak meşhur haberi inkar etmek peygamberimizi inkar etmek değildir. Çünkü bu haber, adeten yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir grubun peygamberimizden duyduğu bir haber değildir. Bu ise hicri II. asırda yaşayan alimlerin kabul ettiği bir haberdir."³⁸

"Müelliflerin tariflerinde tâbiün ve etbau't-tâbiün dönemine özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Onlara göre bu devirlerde yaşamış âlimler güvenilir kişilerdir dolayısıyla onların şahitliği ve ameli ile meşhur haber değer kazanmış böylece mütevatir derecesine³⁹ yaklaşmıştır."⁴⁰

Genel olarak Semerkandî'nin meşhur haberin bilgi değeri ile ilgili görüşleri diğer alimlerin görüşleri ile uyumaktadır.

c) Haber-i Vâhid: Haber-i vâhid etrafında yapılan tartışmalar sebebiyle bu terim mahiyet ve kavram bakımından tarih içinde iki defa anlam değiştirmiş, ilk zamanlar "bir veya birkaç kişinin haberi" anlamına gelirken daha sonra "mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber" mânasında kullanılmıştır. Terimin ikinci tanımı, haber-i vâhidlerin dinde delil olup olmayacağı hususuyla ilgili olup fıkıhın tedvin edilmeye başlandığı 11. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında vehim, şekk zan ve yakın gibi akli konuların İslâm toplumunda yayılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.⁴¹

Semerkandî haber-i vâhid hakkında açıklamalarda şöyle demektedir: "Haber-i vâhid, tek bir kişinin tek bir kişiden rivaye ettiği hadistir."⁴² Fukahaya göre ise de 2, 3 veya 10 kişi

35 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 426-427.

36 Aslen Şiraz'ın güneydoğusundaki Fesâ şehriendir. Halife Mansûr'a danışmanlık yapan dedesi Sadaka b. Adî'nin dedesinin adının Merdânşah olmasından İran asıllı olduğu anlaşılmaktadır. İsa b. Ebân Bağdat'ta yetişti. İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî, Hüseyim b. Beşir, İbn Ebû Zâide gibi âlimlerden hadis öğrendi. Ehl-i hadis ekolüne mensubiyeti dolayısıyla önceleri ehl-i re'ye karşı çıkarken arkadaşı İbn Semâa tarafından İmam Muhammed eş-Şeybânî ile tanıştırılıp onun muhalefet ettiğini düşündüğü hadisleri tek tek kendisine okuduğunda tatminkâr cevaplar alması üzerine rey ekolüne katıldı. Serahsî'nin rivayetine göre ise hadis öğrenimiyle meşgulken hac için gittiği Mekke'de aynı konuda iki defa yanlışlık yapıp Hanefî bir arkadaşı tarafından uyarılınca hadis tahsilinin kendisini hatadan korumada yeterli olmadığını düşünerek İmam Muhammed'in derslerine katıldı. Şükrü Özen, "İsa b. Ebân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 2000), 480.

37 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 430.

38 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 430.

39 Serahsî, *Usûl*, I, 293; Pezdevî, *Usûl*, II, 688.

40 Serkan Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 55.

41 Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 1996), 349.

42 Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, 43. Pezdevî, haber-i vâhid; mütevatir ve meşhur haber dışındaki, bir veya birkaç râviden rivâyet edilen, hem şeklen hem de mânen Resulullah'a nispetinde şüphe bulunup ilm-i yakîn ifade etmeyen ancak ameli gerektiren haber olarak tarif eder. Pezdevî, *Usûl*, II, 680, 690. Ayrıca bk. Nurullah Agitoğlu, "Usûl Adlı Eseri Bağlamında Hanefî Usûlcü Pezdevî'ye Göre Sünnet ve Haberin Çeşitleri", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/1, cilt: VIII, sayı: 16, s. 7-25, 23; Serahsî, haber-i vâhid, içinde şüphe barındırmasına rağmen çeşitli sebeplerle amel edilmesi gereken, ancak amel etmeyen günahkâr olmayacağı haber şeklinde tarif eder. Serahsî, *Usûl*, I, 294.

Debûsî'nin tarifi de bu şekildedir ancak o, haber-i vâhidî doğrudan tarif etmeyip, onu, meşhur olmayan haber-

rivayet etse de meşhur hadis şartlarını taşımayan ve onun kabul edilmesi üzerine icmanın oluşmadığı hadistir.⁴³

Haber-i vâhidin ravilerle, haberin bizzat kendisiyle veya başka bir sebebe dayalı bazı şartları vardır. Bu şartların bazıları muttefekun aleyhtir bazıları ise muhtefün fihdir.⁴⁴

Semerkindî ravi ile ilgili şartların İslam, akıl, adalet, ve zabt olduğunu söylemektedir. O bu şartların muttefekun aleyh olduğunu aktardıktan sonra bu şartlarla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır.⁴⁵

Örneğin akıl için “akla gelince kelamın akla uygunluğu yoksa sıhhatli olmaz. Çünkü akılsızların kelamı hezeyandır.”⁴⁶demektedir.

Semerkindî Haber-i vâhidin kabul şartları⁴⁷hakkında da açıklamalarda bulunmakta ve şöyle demektedir:

“Haber-i vâhidin sağlıklı ve sahih bir haber olarak görülüp kabul edilmesi için bazı şartların olması gerekir. Bunlardan ilki haber-i vâhidin akli delillere uygun olmasıdır.⁴⁸Semerkindî'ye göre akıl, başı başına Allah'ın bir nimeti ve delildir. O tam ve hâkim olan delil olduğu için noksanlık arz etmez. Ahad, meşhur ya da mutevatir olsun fark etmez, gelen her haber bu şekilde akıl tarafından sınanır. Her haberin akla uygunluğu⁴⁹ araştırılmalı ve sınanmalıdır.⁵⁰

Semerkindî'nin bir rivayeti değerlendirirken rivayetin akli delillere uygunluğunu şart koşması,hadis değerlendirmelerinde metin tenkidi ile ilgili önemli bir kriterdir.

Semerkindî'ye göre diğer bir şart da haber-i vâhidin Kitaba, mütevatir sünnete ve icmaya muvafık olmasıdır. Eğer bu kati delillerden birisiyle çelişen bir haber-i vâhid var ise bu ya reddedilmeli veya tevil edilmelidir. O bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamberden nakledilen “benden size bir hadis nakledilirse onu Allah'ın kitabına arzedin uygun ise alın, uygun değilse reddedin”⁵¹ rivayetini nakleder.⁵² Ona göre haber-i vâhidde sıdk ve kizb, hata, yanılma olabilir ama kitab kati delildir. İhtimali olan, kati delil karşısında kabul edilmez. Tevil yöntemiyle ona yaklaşılmaya çalışılır.⁵³

Yine Semerkindî'ye göre haber-i vâhidin ameli konularda rivayet edilmiş olması gerekir. Ancak itikad alanında rivayet edilmiş bir haber delil olmaz. Bu, zannî ilim ifade eder,

ler içerisinde *makbul olanlar* kısmında ele almıştır. Debûsî, *Takvîm*, 207, 213.

43 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 431.

44 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 431.

45 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 431-433.

46 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*,431-433.

47 Genel olarak Haneîîlerin haber-i vâhidlerin kabulü için ileri sürdüğü şartlar için Bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Haneîî Mezhebi'nin Hadis Metodu*, (Ankara: 2012), 152-195; Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*,(İstanbul: 2014), 174-178.

48 Mâtürîdî'ye göre tarihi haberin kabulünde de ana ilke onun akla uygunluğudur. Akli delillere aykırı olarak varid olan haberler merduddur. Nuri Tuğlu, *Mâtürîdîlik ve Hadis*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 201.

49 Mâtürîdîlerin bilgi sistemi içinde akıl kesin ve doğru bilginin kay-naklarından biridir. İmam Mâtürîdî, akla ve onun kullanılması anlamına gelen *nazar* ve *tefekküre* büyük önem vermektedir. Mâtürîdî'ye göre diğer bilgi kaynaklarından elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ve onun kullanılabilir bir bilgi haline getirilmesi de aklın kullanılması sayesinde olmaktadır. Nuri Tuğlu, *Mâtürîdîliğin Hadis Anlayışı*, Milet ve Nihal, 2010, 7 (2), 95.

50 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 433.

51 Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs ammâ İštehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*. I-II, thk. Ahmed Kalas, Müessesetü'r-Risâle) (Beirut:1984), I, 86. Bu konuda nakledilen diğer haberler ve değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'ânî Arzı*, (İstanbul: İnsan Yay., 1998).

52 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 433.

53 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 433-434.

kati ilim ifade etmez.⁵⁴ Keza, haber-i vâhidin kabul edilmesinin diğer bir şartı da o haberin umûmü'l-belvâ⁵⁵ bir olayda vuku bulmamasıdır. Çünkü eğer haber sahih olsaydı, ihtiyaç duyulan bir haber olduğu için meşhur olurdu.⁵⁶ İmam Şafîî bu şartı kabul etmemiştir.⁵⁷

Serahsî ise haber-i vâhidi, içinde şüphe barındırmasına rağmen çeşitli sebeplerle amel edilmesi gereken, ancak amel etmeyenin günahkâr olmayacağı haber şeklinde tarif eder.⁵⁸

Debûsî'nin tarifi de bu şekildedir ancak o, haber-i vâhidi doğrudan tarif etmeyip, onu, meşhur olmayan haberler içerisinde *makbul olanlar* kısmında ele almıştır.⁵⁹ Zamanla özellikle Hanefî usûlcülerin -her ne kadar kaynağı itibariyle haber-i vâhid olsa da- meşhur habere, haber taksimi içerisinde ayrıca yer vermeleri haber-i vâhidin mütevâtir ve meşhur haricinde kalan haberler için kullanılmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁰

Semerkindî'nin diğer Hanefî alimlerden farklı olarak haber-i vâhidin kabul edilmesi için akla aykırı olmaması şartı kanaatimizce onun aynı zamanda kalamcı yönünün ağır basmasındadır.

2.1.2. Semerkindî'nin Bazı Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı”

2.1.2.1. İsnadın Gerekliliği

Semerkindî şöyle demektedir: “Alimlerimize göre göre isnad, haber-i vâhidin kabulü için şart değildir. Bir rivayetin senedinin mürsel olması, engel teşkil etmez.⁶¹ Ancak Şafîî ye göre engel teşkil eder. Ancak bu mürsel rivayetin farklı vecihten rivayet edilmesi durumda engel teşkil etmez. Bunun için o Said İbnü'l Müseyyeb'in rivayetlerini kabul etmiş ve onun rivayetlerinin müsned olan şekillerini bulduğunu söylemiştir.”⁶²

Semerkindî daha sonra İsa b. Ebân'ın “Eğer ravi sahabi, tabiun, etbâu't-tâbiin veya her aşırda tanınan meşhur bir hafız ise onun rivayeti kabul edilir, değilse kabul edilmez.”⁶³ fikrinde olduğunu nakleder. Semerkindî daha sonra mürsel rivayetleri kabul etmeyenlerin görüşlerini açıklar ve konuyla ilgili tartışmaları nakleder.⁶⁴

2.1.2.2. Mana ile Rivayet

Semerkindî, hadisin ma'nen rivayet edilmesinin caiz olup olmadığı sorusuna “alimler, lafız müşterek, mücmel veya müşkil olduğunda, o lafzın yerine başka bir lafzın kullanılmasının caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir” şeklinde cevap vermektedir.⁶⁵ Ancak lafız zahir ve müfesser ise o zaman lafzın yerine diğer lafzı kullanmak suretiyle, “celese” yerine “kaade” örneğinde olduğu gibi kullanılması durumunda caiz midir? Semerkindî açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “Biz hanefilere göre caizdir. Bu, aynı zamanda Şafîî mez-

54 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 434.

55 Fıkıhta umûmü'l-belvâ, çokça karşılaştığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu hadiselerle bilinmemesinin âdeten mümkün olmadığı olay veya durumları ifade eder. Mustafa Baktır, “Umûmü'l-Belvâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 155.

56 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 434.

57 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 434.

58 Serahsî, *Usûl*, I, 294.

59 Debûsî, *Takvim*, 207, 213.

60 Demir, “Hanefî Mezhebî Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı”, 57.

61 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 435.

62 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 435.

63 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 435.

64 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 435-440.

65 Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 440.

hebinin görüşüdür. Hasan-ı Basrî'nin de aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Ashabü'l hadisten bazılarına göre manen rivayet caiz değildir.⁶⁶ Bunlara göre “Hz. Peygamber’in benden bir hadis ezberleyip de aynen nakleden kişilerin Allah yüzünü ağartsın.”⁶⁷ “ben Arapların en fasihiyim”⁶⁸ “bana benden önce kimseye verilmeyen beş şey verildi”⁶⁹, “bana cevâmiu'l-kelim verildi”⁷⁰ gibi ifadelerden anlaşıldığına göre bir lafzın yerine başka lafızları kullanmak hataya sebep olabilir. Buradan anlaşılan manayla rivayet caiz değildir. Kur’anın da manen rivayeti caiz değildir.⁷¹

Semerkindî ‘ye göre Abdullah b. Mesud ve diğer bazı ashabın “Hz. Peygamber böyle dedi”, “veya buna benzer dedi”, “buna yakın dedi”demeleri aslında mana ile rivayettir. Yine sahabe arasında “Resulullah bize şunu emrederdi” veya “bizi nehyederdi” gibi ifadeleri meşhurdur ki bu mana ile nakildir. Sahabenin icmaı ise hüccettir.⁷²

Semerkindî burada “esas olanın lafız değil mana olduğunu, hadis lafızlarının Kur’an lafızları gibi mucize olmadığını hatta bazen Kur’anın bile farklı lafızlarla ifade edilmesi caiz iken bu durumun Hadisler için de geçerli olduğunu” ifade etmektedir.⁷³ Mana ile rivayeti caiz görmeyenlere göre mana ile rivayet edildiği zaman hadislerin anlamları değişebilir. Semerkindî böyle düşünenlere reddiye niteliğinde şu açıklamaları yapmaktadır: “Bu durumda mana değişmez. Aynı anlama gelen lafızlar getirildiği zaman mana değişmez. Bu durum hadisler için de geçerlidir. Ancak ezan, teşehhüd başka bir dile dönüştürülmeleri caiz olmadığından kendi lafızlarıyla ifade edilmelidir. Ancak müşterek ve mücmel lafızlar anlamında değişmesi ihtimalinden başka lafızlarla değiştirilmezler. Hadise gelince bu, delil değildir. Kim bütün vecihleriyle bir hadisi mana ile rivayet ederse buna hadisi duyduğu gibi tam rivayet etmiştir, denilir. Ancak eğer hadisin lafzı müşterek, müşkil veya mücmel ise bu durumda anlamın noksan olma ihtimalinden dolayı zaten biz de bunu kabul etmemekteyiz.”⁷⁴

2.1.2.3. Haber-i Vâhid ile Amel

Haber-i vâhid, kitabın umumuna, mütevatir habere aykırı ise bunu terketmek vacip midir veya bununla kati olan bir umum tahsis edilir mi?

Semerkindî, haber-i vâhidin zikredilen herhangi bir duruma zıt olması durumunda ya reddedilmesi veya aralarının uygun bir şekilde cemedilmesi gerektiğini ifade etmektedir. ⁷⁵ “Semerkindî, kıyasa muhalif olması durumunda haber-i vâhid’in kıyasa takdim edileceği görüşündedir”⁷⁶

66 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 440.

67 Ebu Davud, “İlim”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 437.

68 Ben Arapların en fasih konuşanıyım. Zira ben Kureyş’tenim” ifadesi hakkında Suyûti’nin “Bunu garip rivayetlerde bulunan kişiler zikretmiştir, ancak kaynağını da isnadını da bilen yoktur” dediği nakledilmiştir. Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nurüddin Ali b. Sultan Muhammed, *el-Esrârü'l-Merfûâ fi'l-Ahbârî'l-Mevdü'a* (el-Mevdü'âtü'l-Kübrâ, thk. Muhammed b. Lütfi Sabbâğ. Dârü'l-Emâne, (Beirut: 1986), 137. Münavi, *Fezû'l-kadir şerhi'l-Câmiis-sağir*, I-VI, (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 197), III, 38. Hadis no: 2684.

69 Müslim, “Mesâcid”, 3

70 Müslim, “Mesâcid”, 5, 7-8, “Eşribe”, 71

71 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 441.

72 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 441.

73 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 442.

74 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 442-443.

75 Bk. Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 433 vd.

76 Bk. Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 443 vd.

2.1.2.4. Haber-i Vâhidi Rivayet Eden Kişi Rivayet Ettiğine Muhalif Davranırsa Bu Durum Onun Rivayetini Zedeler mi?

Semerkanî bu soruya cevap sadedinde şöyle demektedir: “Kerhî'ye göre bunun rivayete bir etkisi yoktur. Bu rivayet de diğerleri gibi delil olarak kabul edilir. Birçok Hanefî alime göre ise bu durum rivayete engeldir ki bu durumda rivayetin nesh veya tahsis edildiği veyahut da tevîl edildiğine hamledilir. Şâfiî de bu görüştedir.”⁷⁷

Kerhî'ye göre Hz. Peygamber'in sözü hüccettir. Ravinin ona muhalif davranması mümkün olduğu gibi hadisin tevîl edilmesi de mümkündür. Dolayısıyla ravi hadisi kendi icithadiyle ihtimallerden birine hamletmiş olabilir. Onun icthadı delil değildir. Bundan dolayı delili bırakıp ihtimalli olana sarılmak, caiz değildir.⁷⁸

Semerkanî konuya şöyle devam etmektedir: “Çoğunluğun görüşüne göre ise ravi rivayet ettiğine muhalif davranırsa bunu ya kasıtlı yapmıştır ki -bu durum sahabe için düşünülemez-veya nass ihtimallidir ki bu durumda onu kendi icithadiyle bu ihtimallerden birisine hamleder. Bu durum sahabe için düşünülemez. Çünkü sahabe de başkasının icthadının kendi icthadına muhalif olabileceğini bilir. Kaldı ki sahabe de Hz. Peygamberin “Benim sözümü işitip de başkasına tebliğ eden adamın yüzünü Allah ağartsın çünkü fıkıh ezberleyen nice adamlar, fakih değildir ve fakih olan hafızları, kendilerinden daha kuvvetli fakihlere iletebilirler”⁷⁹ hadisine istinaden rivayeti nakletmekle emrolunmuştur. Bu durumda iki seçenek de geçersiz olunca bu durumda sahabe onun nesh veya tevîl edildiğini bilmiştir. Bu durumda sahabe Hz. Peygamberin durumunu bilerek bunu tahsis etmişya da bunun tahsisini gerektiren daha açık bir nas işitmiştir.”⁸⁰

2.1.2.5. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesi İçin Sayı Şartı

Semerkanî bu konuda şöyle demektedir: “Genel kanaate (çoğunluğa) göre, haber-i vâhidin kabul edilmesi için sayı şart değildir.⁸¹ Bazıları da iki kişi şartı koşmuşlardır. Onlar, “Resulullah (sav) namazın ikinci rek'atında selam verip bitirdi. Zülyedeyn (ra) kendisine: “Ey Allah'ın Resulü, namaz kısaltıldı mı yoksa unuttunuz mu?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Zülyedeyn doğru mu söylüyor?” diye sordu. Herkes: “Evet!” diye cevap verdi. Resul-i Ekrem (sav) de iki rek'at daha kıldı, sonra selam verdi, sonra tekbir getirip iki secde daha yaptı. Bu iki secde diğer secdelerinin uzunluğunda idi veya biraz daha uzundu. Sonra namazdan kalktı”⁸² rivayetine dayanarak kabele'nin (ebe, doğum yaptıran kişi) rivayetini kabul etmemişlerdir.”⁸³

Semerkanî genel olarak, çoğu alim ve selefî Hz. Ebubekir'in, Bilali Habeşî'nin, Ömer'in haberini kabul ettiğini, sahabenin de bu tür uygulamalarında tek kişinin rivayetlerini kabul ettiklerini, icmanın hüccet olduğunu söylerken “zülyedeyn” rivayetinin umumu belvada varid olan haber-i vâhid olduğunu dile getirmiştir. Ona göre haber-i vâhid bu konularda delil değildir.⁸⁴

Hanefî Mezhebinde haber-i vâhidin kabul edilmesi için fıkhu'r-râvî, arz meselesi ve umûmü'l-belvâ gibi şartların Ebû Hanîfe'ye nisbeti yaygın olsa da bu hususta yeteri kadar

77 Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 444.

78 Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 444.

79 İbni Mace, “Mukaddime”, 18.

80 Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 444.

81 Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 445.

82 Müslim, “Mesacid”, 97.

83 Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 445.

84 Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 445. Semerkanî'nin haber-i vâhidin hükmü ile haber-i vâhidin had ve cezalar konusunda kabul edilmesi ile ilgili görüşler için bk. Semerkanî, *Mizânü'l-Usûl*, 449 vd.

delil bulunmamaktadır. Bu şartların özellikle İsa b. Ebân ve sonrasındaki mesâilde müçtehit ve ashâb-ı tahir tabakasındaki âlimlerin öne sürdüğü şartlar olduğu görülmektedir.⁸⁵

2.1.2.6. Bir Sahabinin “Bununla Emrolunduk” veya “Şundan Nehyedildik” Şeklinde Açıklamalarda Bulunması Durumu.

Semerkindî, Kerhî (v. 340/952)'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu ifadeden emri veren kişinin Hz. Peygamber olduğu anlaşılmaz. Çünkü, emretme işini bazen yöneticiler veya âlimler yapabilirler. Bunun için Kerhî, “Bilal'e ezanın çift, kametin tek lafızla emredildi” rivayetini delil olarak kabul etmemiştir. Yani buradaki emri Peygamberimiz dışında bir başkası da vermiş olabilir.”⁸⁶Semerkindî Kerhî'ye itiraz sadedinde şu açıklamayı yapmıştır: “Ancak alimlerimizin çoğunluğuna göre ise hüccettir. Bu, Hz. Peygamber'in emri olarak hamledilir. Çünkü sahabenin gayesi şeriatı tebliğ etmek, hükmü öğretmektir. Bu hüküm kimden gelirse bunu emir ve sultanlara değil bu kişiye hamletmek gerekmektedir Onların (Emir ve sultanlar) şeriat üzerinde bir tesiri yoktur.”⁸⁷

Yine Semerkindî'ye göre eğer sahabe “bize vacip, haram veya mubah kılındı” derse burada icma ile vacip, haram veya mubah kılan peygamberdir. Bunlar, yüce Allah'ın emri olup peygamberimiz bize bildirmiştir. Çünkü eğer sahabe bir durum hakkında bunun vacip olduğunu söylemişse muhakkak ki bunun vacip olduğuna dair ya vacip lafzını duymuş veya Hz. Peygamberin halinden veya ashabının icmasından dolayı vücubu gerektiren bir durum meydana gelmiştir. Madem sahabenin amacı şeriatı tebliğ etmektir. Bu durumda onların bunu kesin olarak duyduğundan şüphe yoktur.”⁸⁸

Genel olarak Hanefî alimler, sahabe kavlini ve onların icma ettikleri hususları da sahabenin sünnete olan bağlılık ve vukufiyetlerinden dolayı bağlayıcı kabul etmişlerdir denilebilir.

Semerkindîye göre, sahabenin “bu sünnettendir” demesi durumunda bundan peygamberin sünneti anlaşılır. İbadete taalluk eden bir fiil olması durumunda da bu fiile uyumak Allah ve Resulüne itaat anlamına gelir. Çünkü o kendisine uyulan ve itaat edilendir. Yüce Allah “Andolsun ki Resulullah sizin için güzel bir örnektir” buyurmaktadır.⁸⁹ Semerkindî, “Ömereyn'in sünneti”⁹⁰ tabirinin de kullanıldığını söyleyerek takyid edilmesi koşuluyla sünnetin başkası için kullanılabileceğini inkar etmediklerini söylemektedir. Ancak ona göre asıl husus takyid olmadan sünnet denildiği vakit sadece Hz. Peygamber'in sünneti⁹¹ anlaşılır.⁹²

85 Mansur Koçinkağ, “İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar”, (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2011), 203-204.

86 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 447.

87 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 447.

88 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 447.

89 Ahzab, 33/21.

90 “Ömereyn” ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de kastedilmiştir. İsmail Durmuş, “Tağlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010) 373. Müberred, bununla Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülaziz'in kastedildiğine dair görüşü, Cemal Savaşında Hz. Ali'ye “Bize Ömereyn'in (Ebû Bekir + Ömer) sünneti verildi” denilmesini delil getirerek doğru bulmaz Müberred, *el-Kâmil*, I-IV, (nşr. M. Ahmed ed-Dâli), (Beirut: 1406/1986), I, 187.

91 Şâfiî, bu hususta da Hanefî usûlcülerden farklı düşünmektedir. Ona göre mutlak olarak kullanılan “*biz emrolunduk*” veya “*biz nehyolunduk*” şeklindeki ifadelerde âmir konumundaki şahıs Hz. Peygamber'dir. Serahsî, *Usûl*, I,115; II, 380-381. Serahsî, Şâfiî'nin bu görüşlerine eserinde iki kez yer verir. Ancak bu görüşlerden bahsettiği ikinci yerde Şâfiî'nin eski görüşünün bu doğrultuda olduğunu daha sonra ise bu görüşünden rucû ettiğini belirtmiştir. Serahsî'nin açıklamasına göre Şâfiî'nin bu görüşten dönmesinde seleften bazılarının şehirlerde uygulana gelen şeylere de sünnet demeleri etkili olmuştur. (Bk. Serahsî, *Usûl*, II, 380).

92 Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 447.

Özetle şunu belirtmek gerekir ki Hanefî usûlcüler *sünnet* kelimesinin tarifinde fâilin kimliğini belirlemede herhangi bir kısıtlamaya gitmeden gerek Hz. Peygamber'in, gerekse sahabilerin din ile ilgili konularda takip ettiği yol mânâsında sünneti kullanmışlardır. Ancak Hanefîlerin sünnet kelimesini hem Hz. Peygamber'in hem de sahâbenin uygulamaları için kullanmaları ikisine verilen değer aynı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü gerek Ebû Hanîfe gerekse onun ekolünü devam ettirenler sahâbe kavli ve uygulamaları delil olarak görmekle birlikte bunu üçüncü dereceden bir delil olarak algılamışlardır.⁹³

Sonuç

Hanefî alimler, ilk devirlerde hadis usûlü ile ilgili müstakil eserler bir eser yazmamış ve olsalar da bazen diğer mezhep müntesipleri tarafından ciddi şekilde tenkide maruz kalmış olsalar da hadis/sünnetin anlaşılması, yorumlanmasına yönelik ilk zamanlardan beri ciddi bir çalışma içerisinde girmişlerdir. Bu bağlamda Mâturidî gelenek ve kültür içerisinde yetişmiş olan Semerkandî, Karahanlılar devri Hanefî mezhebinin, özellikle mezhep içinde klasik Hanefî usûl ve fûrû geleneğinden farklı görüş ve yaklaşımlara sahip olan, Mâverâünnehir Semerkant okulunun en büyük otoritelerinden biri kabul edilmiş olup "Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl" adlı eserinde hadis/sünnetin anlaşılması, yorumlanmasına yönelik açıklamalarda bulunmuştur.

Semerkandî, hadislerle ilgili konuları "sünnet" başlığı altında ele almakta ve değerlendirmektedir. Haberlerle ilgili konuları daha çok bilgi değeri, bağlayıcılığı, delil olma yönü ve kabulünde gerekli şartlar açısından ele almaktadır.

Semerkandî, mezhebinin haber teorisini mütevâtir-meşhur-âhâd olmak üzere üç başlık altında inceler ve burada bazı konularda Mu'tezile gibi mezheplerin görüşlerine yönelik reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunur.

Semerkandî, genel olarak Mevcut Hanefî usûlünde haber-i vâhidin kabulü için ileri sürülen Fıkıh'r-râvî, Kur'ân'a arz, kıyasa uygunluk gibi vb. şartlardan umûmu'l-belvâ şartı ile akla uygunluğunun şart olduğunu dile getirmiştir.

Rivayetin sıhhati için akıl baliğ olma şartı ile ilgili olarak Semerkandî'ye göre rivayetin sıhhati için akıl baliğ olmak şart değildir.

Semerkandî isnadın, haber-i vâhidin kabulü için Şâfiilerin aksine bir şart oluşturmadığını hadisi mana ile rivayet etmenin caiz olduğunu haber-i vâhidin kabul edilmesi için ravi sayısının şart olmadığını söyler.

Bir sahabinin "bununla emrolunduk" veya "şundan nehyedildik"... şeklinde açıklamalarda bulunması durumunda Semerkandî'nin belirttiğine göre alimlerin çoğunluğuna göre hüccettir. Kendilerinin de bu görüşte olduklarını sahabinin "bu bize vacip kılındı", "haram kılındı" veya mubah kılındı gibi söylemlerinden bu durumun kendi mezhebinin anlayışı doğrultusunda icmaya göre mubah, haram veya haram kılan kişi Hz. Peygamberdir. Sahabinin "bu sünnettendir" dediği zaman bu durumun Hz. Peygamberin sünnetine hamledildiğini, çünkü uyulan ve takip edilen kişi Hz. Peygamberdir, bundan dolayı mutlak sünnet deyince onun sünneti anlaşılır tarzında açıklamalarda bulunur.

Genel olarak Hanefî mezhebine mensup alimler özelde de Hanefî usûlcüler ilk zamanlardan beri zaman zaman zaman tenkide uğramış olsalar da Hadis/sünnetin anlaşılmasına yönelik olarak eserlerinde sünnet konusuna büyük önem vermişlerdir. Hanefî usûlcüler

93 İshak Emin Aktepe, "Şâfi Öncesinde ve İmam Şâfi'de Sünnet", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), 99.

eserlerindeki haber/sünnet bahislerinde kendi anlayışlarını ortaya koyarken, kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermişler veya kendilerinin yanlış gördükleri anlayış ve düşüncelere reddiye tarzında açıklamalarda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak Semerkandî'nin *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-'Ukûl* adlı eseri başta olmak üzere belki de günümüze kadar çoğu zaman ihmal edilen Hanefî mezhebi usûl kaynaklarının bu gözle incelenmesinin günümüz hadis usûlü çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı ve bu bağlamda Hadis/Sünnetin anlaşılması ve yorumlanması noktasında farklı bakış açıları kazandıracakını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abbasov, Azar, *Alâeddin es-Semerkanî ve Mizânü'l-Usûl'ünde Mu'tezile Görüşlerini Usûl Açısından Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Mûzili'l-İlbâs ammâ İštehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*. I-II. thk. Ahmed Kalas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- Agitoğlu, Nurullah, "Usûl Adlı Eseri Bağlamında Hanefî Usûlcü Pezdevî'ye Göre Sünnet ve Haberin Çeşitleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 16, s. 7-25. 2017.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Aktepe, İshak Emin, *Şâfiî Öncesinde ve İmam Şâfiî'de Sünnet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nurüddin Ali b. Sultan Muhammed, *el-Esrârü'l-Merfûâ fi'l-Ahbârü'l-Mevdûâ* (el-Mevdû'âtü'l-Kübrâ, thk. Muhammed b. Lütfi Sabbâğ, Dârü'l-Emâne, Beyrut, 1986.
- Altuntaş, Havva, *Alâeddin es-Semerkanî Ve Tuhfetü'l-Fukahâ Adlı Eserinde Mezhep İçeriği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Apaydın, H. Yunus, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 201-210. İstanbul: TDV Yay., 2012
- Baktır, Mustafa, "Umûmü'l-Belvâ" Umûmü'l-Belvâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:155-156. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Debusî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsa, *Takvîmu'l-edille fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn, Beyrut, 2001.
- Demir, Serkan, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Durmuş, İsmail, "Tağlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 372-374. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Ertürk, Mustafa "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 349-352. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Günay, Hacı Mehmet, "Semerkandî Alâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 470-471. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Hansu, Hüseyin, *Mu'tezile ve Hadis*, Kitabiyat, Ankara, , 2004.
- İbn Mace, *Sünen*, I-II, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI. Ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' Al-Nahr İslam Hukukçuları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum,, 1976.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcîmu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut, 1957.

- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'ân'a Arzı*, İnsan Yay., İstanbul, 1998.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslami İlimlerde Metod Sorunu*, Otto Yay., Ankara., 2015.
- Koçinkağ, Mansur, İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar, MÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, İstanbul, 2014.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, 3. bs., Ankara, 1987.
- Köksal, A. Cüneyd, İbrahim Kâfi Dömez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 201-210 İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Kureşi, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudriyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, I-V, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2. bs.,Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1993/1413.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye; et-Ta'likatü's-Seniyye Ale'l-Fevâidi'l-Behiyye*, Tsh. Ve Tlk. Muhammed Bedreddin Ebû Firas En-Nâsani, Matbaatü's- Saade, Kahire, 1324.
- Madelung, Wilferd, "Alâ' Al-Dîn Samarqandî", London, *Elr*, 1984.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Hukuk Etütleri: Makaleler Külliyyatı*, Bir Yayıncılık İstanbul, 1984.
- Müberred, *el-Kâmil*, I-IV, (nşr. M. Ahmed ed-Dâli), Beyrut, 1406/1986.
- Özbek, Salih, *Semerikandî ve Mizânü'l-Usûl'deki Metodu*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 2. Bs., Türkiye Diyanet Vakfı. Ankara, 2006.
- Özen, Şükrü "İsa b. Ebân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 480-481. İstanbul: TDV Yay., 2000.
- Semerikandî, Alâeddin Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-'Ukûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber, 1. bs., Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire, 1954.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, I-IV, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Tuğlu, Nuri, *Mâturîdîlik ve Hadis*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tuğlu, Nuri, *Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı*, Milet ve Nihal, 7 (2), 2010.
- Uğur, Ahmet, "Mâturîdî Zamanında İslam Âlemine Kısa Bir Bakış", *Ebû Mansur Semerikandî Mâturîdî*, Erciyes Ün. Gevher Nesibe Ens., Kayseri,1986.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu*, Ankara, 2012.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Felsefesi ve Kelâmı*, Çev: Süleyman Ateş, Pınar Yay.,İstanbul, 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:346-349. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmusu Terâcimi Li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisâ*, I-V, Beyrut, 1997.